

Bp. 1977. Gondolat K. 249 l.

Jól ismert szlovák komparatista mővét kö-zönthetjük magyar fordításban. Helyesebben: magyar változatban, mert a könyv, abban a for-mában, ahogyan magyarul megjelent, nem azonos korábbi más nyelvő szövegeivel; úgy is mondhat-nánk, hogy egy vonulat utolsó tagja, a szerzőnek eleddig utolsó intenciója. Más szóval: a magyar kiadás egyelőre a könyv legkierleltebb variánsa, Őuriőin fejlődésének pillanatnyi végpontja. A mű metamorfózisai könyvészeti szempontból sem ér-dekelenek. Őuriőin első könyve (*Slovenská realistická poviedka a N. V. Gogol* – A szlovák realista elbeszélés és Gogol) 1966-ban jelent meg, s a gyakorló komparatista műve. Fejlődését a továb-biakban egyre fokozódó elméletiség jellemzi a *Probléma literárnej komparatistiky* (Az összeha-sonlító irodalomtudomány problémái, 1967), *Z dejn a teorie literárnej komparatistiky* (Az összeha-sonlító irodalomtudomány történetéből és elméletéből, 1970) és az utóbbi kettő alapján készült pozsonyi angol nyelvű *Sources and Systematics of Comparative Literature* (A kompara-tisztika forrásai és rendszere, 1974) című könyve-ken át a jelen műig, melynek első változata németül jelent meg a berlini Akademie Verlagnál: *Vergleichende Literaturforschung* (1972, 1976²), majd bővíve szlovákul: *Teória literárnej kompa-ratistiky* (1975). A magyar változat alapja a né-met kiadás szövege, kiegészítve néhány fejezettel a későbbi szlovák változattól (Tálas István, illet-ve Bába Iván fordításában), mindez a korábbi kiadások bírálatai és Őuriőin saját megfontolásai alapján helyenként átdolgozva és megtoldva a magyar kiadás számára. A könyvben előforduló magyar vonatkozások azonban korántsem holmi captatio benevolentiae, mert túlnyomórészt már a korábbi más nyelvű kiadásokban is szerepeltek. Az előző szerzője, Fried István, bemutatja a magyar olvasónak Őuriőint mint a jelenkori szlovák irodalomtudomány egyik legjelentősebb képviselőjének, a nemrégiben elhunyt Mikuláš Ba-koőnak a tanítványát, ismerteti a szerző koncepcióját, kiemeli a könyv gondolatébresztő erényeit és beleilleszti a könyv magyar kiadását a hazai komparatistika jelenlegi kontextusába. Itt je-gyezzük meg, hogy Csehszlovákiában a közel-múltban egy cseh nyelvű összefoglaló mű is megje-lent: Josef Hrabák *Literárni komparatistika* (Őszzehasonlító irodalomtudomány, 1976) c. tan-könyve, mely a Őuriőiné mellett – elütő koncep-

ciója, szerkezete és módszere folytán – ugyan-csak számot tarthat figyelműnkre.

Bevezetésünk nem ok nélkül nyúlt ily szokat-lanul hosszúra. Őuriőin művének könyvészeti múltja igen tanulságos, és előre jelez valamit a szerző fejlődéséről és a könyv geneziséről: a konkrét filológiai anyagra összpontosuló kutatás-tól a problémák regisztrálásán és a dolog históri-kumán keresztül a szintézisig. Nem tankönyv a szerző szándéka szerint: nem írja meg, amit tudni kell, de a teljesség érezhető igényével veszi számba, mit kell tudni. A problémák fontossági sor-rendjében természetesen magának a komparatiz-tikának a meghatározása áll első helyen. Őuriőin ebben a kérdésben merészen és határozottan szakít az immár hagyományosnak nevezhető úzussal, amikor kimondja (215. l.), hogy az összehasonlító irodalomkutatás tárgya „az irodalmak közötti és az egyes irodalmakon belüli kapcsola-tok”, másutt (132) külön is hangsúlyozva, hogy „az irodalmak közötti és egy irodalmon belüli összehasonlítás közt *elvíleg* (az én kiemelésem, R. P.) nincs lényeges különbség”. Ezzel a szerző visszakanyarodik a komparatistika szó eredeti jelentéséhez, de persze ugyanakkor a tárgyról a módszerre helyezve át a hangsúlyt. Maga is tudatában van annak, hogy az egy irodalmon belüli kapcsolatokat többnyire elvíleg is ki szokták rekeszteni a komparatistika tárgyköréből s több helyütt is érezteti, hogy ha elvíleg (módszertani-lag) nincs is különbség, gyakorlatilag (szemléleti-leg) van. Nem is azt tekinti Őuriőin sajátos meg-határozó tényezőnek, hogy mennyire korlátoz-zuk az összehasonlítható és összehasonlítható jelenségek tartományát, inkább, hogy melyekre összepontosítjuk figyelműnket; az „irodalmak közötti szimbiózisok” kevésbé vonzzák, mint „az egyes irodalmi tény és belső törvényszerűségei” (12). Ugyanilyen határozottan foglal állást a szerző abban a másik kérdésben, amely az elműlt két évtized vitáiban különféle terminusokban sarkítva vált kulcsfontosságúvá. A genetikus és a tipológiai aspektus megkülönböztetése, osztályo-zása és leírása szerkezetileg is a mű gerincét alkotja: a genetikus kapcsolatokat és a tipológiai összefüggéseket egyaránt négy-négy alfejezetben tárgyalja. Ezek címét már csak azért is ideiktat-juk, hogy valamelyes képet alkothassunk a könyv tagolásáról. Tehát egyrészt 1. külső (extern) kap-csolatok (kontaktusok), 2. belső (intern) kon-

taktusok, 3. az irodalmak közötti recepció formái, 4. a műfordítás mint kapcsolatforma, másrészt 1. társadalmi-tipológiai összefüggések, 2. irodalomtipológiai összefüggések, 3. lélektani-tipológiai összefüggések, 4. az érintkezési kapcsolatok és a tipológiai összefüggések kölcsönös feltételezettsége. A sorrend itt értékrend. Āurišin egyértelműen az irodalom műközpontú felfogásának híve, a komparatiztika céljának az irodalmi jelenség „genetikai és tipológiai lényegének megismerését” tekinti, de se szeri, se száma könyvében az utalásoknak, miszerint a tipológiai szemlélet magasabbrendű, a genetikai kapcsolathoz képest „főlérendelt fogalom” (216), a tipológiai kutatás „rangszerűen magasabb fokon” (150), „a ranglétra legmagasabb fokán” (41), „az értékrend csúcán” (58) áll. Maga a „genetikai” kifejezés, etimológiailag a „rokonság” képzetét keltve, félreértést okozhatna, nyilván ezért szögezi le a szerző, hogy a „genetikai kapcsolat” terminust az „érintkezési kapcsolat”-tal szinonim értelemben használja a nyelvi vagy egyéb rokonság okán fennálló kapcsolatot a genetikai sajátos esetének tekintve. (A csehszlovák összehasonlító irodalomtudományban a „kontaktológia” már bevett terminus.) A Āurišinnál megkülönböztetett „külső” és „belső” genetikai kapcsolatok nagyjából – mint a fordító, helyesen, jelzi is – a „külsőleges” (extrinsic), illetve „belsőleges” (intrinsic) fogalompár ök, némi licenciával így is mondhatnánk: az irodalom kívüli és a specifikusan irodalmi kapcsolatoknak felelnek meg, de még a „belsőleges” genetikai kontaktus is csak a peremén marad a komparatiztika voltaképpeni belső körének, a tipológiaiainak. A recepció formái általában háromféle szempontból osztályozhatók: a szükségszerűség vagy véletlenszerűség, az aktivitás vagy passzivitás s végül az integrálás és differenciálás szempontjából. Az irodalmi recepció formáival foglalkozó alfejezet valóságos katalógusa a címben jelzett tárgykörnek, magát a szót viszont a szokásosnál valamivel szűkebb értelemben használja, nem annyira a „fogadtatás” vagy „visszhang”, mint inkább a „befogadás” vagy „hatás” jelentésben. (A recepciónak újabban használatos „olvasói élmény” jelentése itt teljes-séggel inadekvát.) A „hatás” fogalmára Āurišin minduntalan vissza-visszatér. Ha a kontaktológia egészét a komparatiztika mellőzhetetlen alsó fokának tekinti – a szintagma mindkét tagját egyforma nyomatékkel hangsúlyozva –, ebben része lehet annak is, hogy a „hatás” az összehasonlító irodalomkutatás korábbi fejlődési szakaszában meglehetősen kompromittálódott, irodalom

kívüli emóciók és aspirációk eszközüvé vált; még ma is érdemesnek véli Āurišin, hogy vitába szálljon a terminus idejétmúlt értelmezésével, magát a szót sem szíveli, mert úgy érzi, hogy a befogadó közeget az átadóval szemben passzív médiummá fokozta le.

Minél feljebb emelkedünk a genetikai szinttől a tipológiai felé, annál bizonytalanabb talajon mozgunk s annál kidolgozatlanabb kategóriákba ütközünk. Már a „belsőleges” is homályosabb a „külsőlegesnél”. „Az egy műalkotás struktúráján belül jelentkező, irodalmak közötti hatásmórok elemzése területén még nem ért el kielégítő eredményeket az irodalomtörténeti gyakorlat” (14). Még nehezebb feladatok elé állítja a kutatót a komparatiztika felsőbb szintje, a tipológiai, ahol a recepció alapkategóriáját az analógiáé váltja fel a már említett hármass felosztásban. Mint a „bilateralis” tipológiai kutatást meghaladó, fejlett módszerű munka pozitív példáját említi ebben a fejezetben Sziklay László *Szomszédainkról* című tanulmánykötetét. Az átmenetek persze folyamatosak, s csak helyeselni lehet, amit Karel Krejčí prágai professzortól Āurišin maga is helyeslően idéz: „Nincs olyan tipológiai kongruencia, melynek esetében teljes bizonyossággal kizárhatnánk valamely közvetlen vagy közvetett kontaktus esetleges hatását; másfelől viszont minden genetikai eredetű kongruencia, amennyiben aktív szerepet játszik az irodalmi folyamatban, egyszerűen tipológiai is, mert feltételezi, hogy a talaj... bizonyos módon már első volt készítve” (141).

Az összehasonlító elemzés kérdései című fejezetet követően, mely lényegében a komparatista munkamódszer didaktikus szempontú ismertetése, a „több irodalmat átfogó szintézisek problémái”-val foglalkozik a szerző. Már korábbi fejtegetései során jelezte, hogy a világirodalom végső célja az összehasonlító irodalomkutatásnak, s ezzel kapcsolatban igen érdekesen elemezte a világirodalom különféle lehetséges meghatározásait, a fogalomnak csak a „természetes rendszerhez viszonyítva pontos” körülhatároltságot, melyet a „genetikailag és tipológiaiilag egymást feltételező” s az egyes nemzeti irodalmakat többé-kevésbé meghaladó jelenségekre kell alapozni. A nemzeti irodalmak és a világirodalom közt vannak közbülső egységek: az egy vagy több államban élő etnikailag rokon népek irodalma; ezek közül például a szláv irodalmak csoportja koherensebb (nyilván történeti okokból), mint – mondjuk – a germán irodalmaké; s hozzátehetjük, amit az előző is jelez, hogy a magyar irodalom az etnikai vagy nyelvrokonság ellenére annyiival messzebb

esik a finntól vagy a manysítól, mint a szomszédnépek irodalmától, hogy a „finnugor irodalmak” fogalmának (némely folklorisztikai és metrikai mozzanatot nem számítva) nincs is reális értelme. E régtől fogva számon tartott egységek mellett mint felsőbb kategóriát Őrišin a „szocialista világirodalom” fogalmát iktatja be mint „egységet és egészet”, ugyanakkor, a vulgarizálás kelepéjét elkerülendő, a fogalom differenciáltságát is hangsúlyozva. A könyv legvégén még kitér a szerző a komparatistika terminológiai kérdéseire, szemléletes ábrán mutatva be a felfogása szerinti összehasonlító irodalomtudomány tagozódását és szerkezetét; művében másutt is kedvteléssel alkalmaz képletkeket és ábrákat, néhol talán mértéken felül törekedve az egzaktásra, de mindig ösztönzően.

A könyvnek az említettekén kívül még sok érdekes részlete érdemelné meg, hogy kitérjünk rájuk, de ami a legelgondolkodtatóbb benne, az a komparatistika mibenléte és az irodalomtudomány rendszerében elfoglalt helyére vonatkozó végső elméleti következtetések. Őrišin fejtegetéseit általában is a szó jó értelmében vett spekulatív hajlam és az axiómák tisztázásának rokon-szerűen szívós igénye jellemzi. Konklúziója vé-

leményünk szerint elfogadható: a komparatiztikát nem helyes különválasztani az irodalomtudomány egészétől, nem az irodalomtudomány „külön ága”, csupán „kutatási aspektusa”; állapota függ az irodalomtudomány mindenkori állapotától, problémái az irodalomtudományéi, módszertana függvénye az irodalomtudomány módszertanának, s persze, mint Őrišin mindjárt előjáróban figyelmeztet is rá, a mindenkori módszer a tárgy megválasztásától függ. A magunk részéről még annyit fűzünk hozzá, hogy maga a tárgy megválasztása többféle és egyaránt jogosult lehet; s amiképpen irodalomtudományról szólva voltaképpen több lehetséges irodalomtudományi modell közül gondolunk arra, amely a kor és a hely körülményeitől és egyéni hajlamunktól megszabott elképzelésünknek megfelel, úgy nincs egyetlen komparatistika, csak komparatiztikák vannak. S napjainkban az összehasonlító irodalomtudomány (nemzetközi fórumok: folyóiratok, kiadványok, kongresszusok tanúsága szerint) lényegében ahhoz áll legközelebb, amit Őrišin az „alkotmányozás” igényében fogant, hasznos munkájában leír.

Rákos Péter

Jozef Ijsewijn: Companion to Neo-Latin Studies
Amsterdam—New York—Oxford, 1977. North-Holland Publishing Company. XIV, 370 l.

A neolatin irodalomtörténet az irodalomtudománynak egyszerre új és régi ága. A latinul írt nemzeti irodalom mindig is ellentmondásos helyzetben küszködött: tartalmi tekintetben és hatását illetően feltétlenül része az irodalomtörténeti folyamatnak, de mert nem nemzeti nyelven íródott, hol kimarad az irodalomtörténetekből, hol pedig nagyon következetlenül szerepel. Így hatkötetes irodalomtörténetünkben is: az első kötet (1600-ig) még az irodalom szerves részének tekinti, a második kötet (1600–1772) azonban szinte csak teljesen véletlenszerűen foglalkozik vele: a latinul és magyarul is író szerzőknél vagy részletesen tárgyalja a latin nyelvű munkákat (pl. Rákóczi Ferenc), vagy csak megemlíti (pl. Pázmány Péter), vagy egyáltalán említés nélkül hagyja (pl. Nyéki Vörös Mátyás esetében). A gimnáziumi magyar irodalmi tankönyv a latinul írók közül mindössze Janus Pannoniust szerepelteti, a továbbiakban pedig úgy tárgyalja a reneszánsz irodalmat, mintha ez egy csapásra megszűntette volna a latin nyelv használatát — ami pedig nyilvánvaló meghamisítása az irodalomtörténetnek. A

másik oldalt azok az irodalomtörténészek képviselik, akik az író nemzetiségére való tekintet nélkül „terra communis”-ként vizsgálják a neolatin irodalmat.

Jozef Ijsewijn kézikönyve elkerüli mindkét buktatót: a kronológiai fejezetek élén általános-ságban vizsgálja a korszak főbb jellegzetességeit, s amennyiben eltérés mutatkozik az egyes nemzetek irodalmában, erre külön is felhívja a figyelmet (például a *Virágzás és hanyatlás* fejezetben részletesen kifejti, hogy mennyiben volt más az olasz, a francia és a német fejlődés), és csak ezután tér rá az egyes országok irodalmára. Ebben a fejezetben szerencsésebb lett volna azonban nem a mai, hanem a korabeli országhatárok szerint rendezni az irodalmat, hiszen ekkoriban elsősorban a nemzeti hovatartozás volt döntő az egyes írók esetében, bár sokkal több kölcsönhatással és nagyobb irodalmi-gondolkozási egységgel kell számolnunk még ebben a korban, mint a későbbi időszakok bármelyikében.

Ijsewijn dolgát megnehezítette, hogy a neolatin irodalomnak ezt a szakaszát a 16. századtól egészen napjainkig vezette. Ezzel a felfogással vitatkozni lehet: a nyelv használata valóban nem vagy csak igen kevésbé változik ugyan, de a művek célja és hatása a 18. századtól fogva már

